

Mirjana Radojičić

Univerzitet u Beogradu

Beograd

UDK 316.48

Referat za međunarodni

naučni skup

17. mart 1995.

JEZIK KAO INSTRUMENT POLITIKE

Svoj prilog ovom skupu počinjem obrazlaganjem načina na koji shvatam sintagme „jezik mira“, ili „jezik rata“, odnosno na koji bi ih po mome sudu valjalo shvatati, želi li se izbeći stanovište koje jezik hipostazira kao izvesnu metainstancu političkog delovanja, autonomnu i svim drugim instanicama nadređenu, onu, dakle, koja neposredno upravlja političkim procesima, jer jezik to, besumnje, nije. „Jezik rata“, odnosno „jezik mira“ su, po mome sudu eliptični, metaforični izrazi koji intendiraju ka političko-mobilizatorskoj dimenziji jezika, u prvom slučaju ka ratu, u drugom ka miru. Jezik, dakle, ne upravlja političkim procesima, on nije neposredni uzročnik ni rata ni mira. Političkim procesima upravljaju ljudi, konkretni pojedinci koji se u određenim okolnostima nađu na odlučujućim mestima u političkoj hierarhiji, neposredne odluke o ratu ili miru su u njihovoj nadležnosti. Jezik se kao sistem međuljudske komunikacije ispostavlja kao najpogodniji medijum za plasiranje, za transfer političke poruke, dakle poruke da su se oni koji su u poziciji da o tome odlučuju, odlučili za rat ili za mir kao način rešavanja političkih konflikata. „Jezik rata“ ili „jezik mira“, dakle, treba shvatiti kao specifične načine upotrebe jezika, a ne kao jeziku inherentna svojstva ratništva, odnosno mirovorstva. Jezici kao sistemi znakova sa prevashodnom društvenom funkcijom komunikacije, ne mogu, kako s pravom upozorava Ranko Bugarski (Bugarski, 1994, 105) po sebi biti niti ratnički niti mirovorni. Rat ili mir su, dakle,

politički ciljevi kojima se jezik može staviti u službu, ili, preciznije govoreći, kojima može biti stavljen u službu.

No, jezik je tu ne samo da lansira političku poruku, već da njene adresate (u našem slučaju to su bili celi kolektiviteti, etnički kolektiviteti, dakle, Srbi, Hrvati, Muslimani...) psihološki preparira, da indukuje u njima političku volju za projektovani politički cilj, da ih konformira i mobilizuje ka tome cilju, koji se tretira kao samorazumljiv i samoopravdavajući, pa u strukturi poruke uglavnom i nije eksplisitno naznačen, bar kad je reč o oficijelnim ili, publicističkim žargonom rečeno – „državnim medijima“. Tu svoju funkciju politički jezik ili, preciznije govoreći – politički diskurs kao poseban tip diskursa, odnosno kao jedan funkcionalni stil, jedan registar određenog jezika, kao „politolekt“, postiže prvenstveno i gotovo isključivo na planu leksike i frazeologije, dakle, na sreću, bez mogućnosti da interveniše u dublje strukture jezika i da ih značajnije deformeše. To, dакako, ne znači da se i tim, relativno ograničenim intervencijama u određeni jezik ne mogu postići krupni efekti na planu psihološke „obrade“ onih kojima je on, tako modeliran, upućen.

Takav jezik, dakle, strogo propisuje izbor leksema i fraza, odnosno semantički sadržaj, semantičku vrednost nosećih leksema i fraza političke poruke. Kako to konkretno izgleda, pokazaće na primeru jedne od medijski najčešće plasiranih poruka tokom ovog rata, koja je glasila ovako: „Srbima je ovaj rat nametnut, odnosno Srbi su morali ustati u *odbranu* svojih vekovnih *ognjišta*.“ Noseći leksemi ove poruke su *odbrana* i *ognjište*, mada im po svojoj nosivosti, po leksičkoj „težini“ ozbiljno konkuriše i reč, leksem *vekovna*. Semantički sadržaji oba, odnosno sva tri leksema su isključivo pozitivni, sa snažnom sentimentalističkom crtom (leksem *odbrana* ima semantičku vrednost ugroženosti, bespomoćnosti, pravednosti, snažno podstaknuto istoriografskim stereotipima o Srbima koji su u svojoj istoriji vodili isključivo odbrambene ratove, dok u semantičkoj „auri“ leksema *ognjište* dominira elemenat ukorenjenosti, onoga „svoj

na svome“, u toplini svoga doma i u njemu ognjišta kao simbola porodične sreće, prisnosti obitavanja onih oko njega, ljudskog zajedništva, elemenat koji među pripadnicima etnosa pretežno ruralne tradicije nemerljivo dobija na snazi).

Leksem „ognjišta“ je, inače, jedan od najčešće eksplorativnih u medijskoj prezentaciji rata. Njegovim emotivističkim potencijalima je, kao što smo videli, trebalo izazvati ganutost onih kojima je upućen i time obezbediti njihovu naklonost i odobravanje za svaki gest onih koji su ustali u odbranu svojih napadnutih „vekovnih ognjišta“, uprkos tome što ognjišta već odavno nije bilo u domovima ratom pogodenih ljudi koji su bili primorani da ih napuste, ostavljajući u njima ceo inventar modernog, ne-ruralnog pokućstva, od frižidera i veš-mašina, do video-rikordera i kompjutera. Sličnu strukturu i retorski¹ cilj imale su i poruke na koje ukazuje Ranko Bugarski (Bugarski, 1994, 101), tipa: „JNA oslobađa Cavtat i Dubrovnik“, ili „Branioci Mirkovaca oslobađaju Vukovar“, sa „oslobađanjem“ kao temeljnim leksemom, kojim je trebalo, takođe proizvesti emotivno-ganutljivi efekat kod onih kojima je poruka upućena, njihove simpatije sa onima koji samo „oslobađaju“ ono što im pripada, što je neosporno njihovo. Danas već svi sasvim dobro znamo da nije bilo na delu nikakvo „oslobađanje“, već zauzimanje teritorija na koje se, sa manje ili više osnova, polagalo pravo. Reč je o onome što se u sociolingvistici naziva pomeranjem značenja pojedinih reči, odnosno jezičkom mistifikacijom, kojoj je cilj manipulisanje javnog mnjenja. „Tu se, naime, iz centra političke moći određenim, široko poznatim i korišćenim rečima daje suptilan semantički zaokret za koji znaju samo posvećeni, dok šire pučanstvo, živeći u uverenju da zna o čemu je reč, zapravo biva isključeno iz komunikacije.“ (Bugarski, 1994, 103)

¹ Hotimično koristim termin „retorski“ umesto „retorički“, jer respektujem razliku između onoga što je po govoru, besedništvu, dakle „retorsko“ i onoga što je po retorici kao teoriji, nauci o besedništvu, dakle „retoričko“.

U upotrebi i životu jezika oduvek je bilo promena, one su kao takve prirodan deo njegove socijalne istorije. U redovnom „toku stvari“ te promene se dešavaju spontano, dolaze iz horizontalne ravni društvene komunikacije, iz bića samog etnosa koji se služi određenim jezikom. Moderna politika, upozorava Gadamer (Gadamer, 1977, 25) inauguriše jedan nov fenomen – regulisanje jezika sa svesnim ciljem, njegovo normiranje kao svesno priručan instrument politike. Moderni političar kao retor, dakle, pomera jezičke izvore prema vertikalnoj ravni društvene komunikacije, vršeći na taj način svojevrsno nasilje nad jezikom.

Politički govor ove vrste ne obrazlaže, ne argumentuje, njegov retorski cilj nije onaj platonovski – da *ubedi*, već onaj sofistički – da *nagovori*, odnosno *nad-govori*, u smislu zavođenja, pridobijanja iracionalnim sredstvima, jer se nagovoriti može, s pravom upozorava Ljubomir Tadić (Tadić, 1994, 12) i racionalnim argumentima, pa bi se takvim shvatnjem nagovaranja ukinula razlika između njega i ubedivanja kao dva diferencirana retorska cilja, razlika do koje je meni u ovom izlaganju naročito stalo. Nagovaranje, dakle, ovde shvatam kao zavođenje, pridobijanje na iracionalnim nivoima, retorskim manipulisanjem tim nivoima psihizma, ili, kao što sam termin implicira – kao savladavanje slušaoca, kao nad-govaranje, pobedu nad njegovim govorom za koji Grci, nimalo slučajno, koriste termin *logos*, isti onaj kojim označavaju umnost, inteligibilnost. „Nadgovoriti znači kreatati se instancijom *nad* ili *izvan* racionalnog, instancijom koja nadilazi govor, *logos*, um.“ (Petrović, 1975, 26)

Mogli bismo se s pravom zapitati ne koristimo li u razmatranju ove vrste političkog govora termine „retor“ i „retorstvo“ nekritički, budući da su oni u antičkom svetu od koga ih baštinimo, jednom dimenzijom značenja prepostavljali i veštinu besedeњa, što je kriterijum koji naši politički govornici, ili, preciznije – politički potentati kao govornici, ne moraju zadovoljiti da bi im se verovalo na reč. „Prosečnom građaninu kod nas je već pozicija vlasti i medijske prisutnosti našega govornika dovoljan „argument“ za verovanje na reč.“

(Žunić, 1994, 162) Reč je, dakle, pre o retorici kao *rabilistici* koja suspenduje veze *oratia* i *ratia*, odnosno o retorici kao pukoj *retorskoj propagandi*, kako je Karl Popper imenovao retorstvo kome je osnovni cilj nagovaranje, odnosno nadgovaranje.

Savremeni filozofi jezika pragmatističke orientacije tvrde da je lingvističko ponašanje određeno namerom da se izazove određeni komunikacijski efekat. Nameravani komunikacijski efekat retora kao političkog propagandiste je usmeravanje javnog mnjenja u pravcu prihvatanja njegovih političkih stavova, ostavljajući pritom individuu u iluziji da je donela autonomnu odluku. Jer retor kao politički propagandista uvek nastupa sa namerom da pojedincu iz mase već donetu političku odluku predstavi kao njegovu ličnu, zapravo fingira odlučnost da ga učini subjektom, dakle aktivnim sudionikom političkog odlučivanja, pre nego njegovim pasivnim izvršiocem.

Osnovna retorska sredstva političke propagande, odnosno političkog retorstva kao retorske propagande su stereotipna mnjenja i predrasude. A jezik stereotipa u politici nije samo vid nekreativnosti njegovih praktikanata, već sadrži u sebi i jasne političke dimenzije. Jer stereotip, prisetimo se Olportovog (Allport, 1958, 187) upozorenja, nije pojam, već stigma nad pojmom koja „radi“ tako da sprečava mišljenje u razlikama o pojmu. Govor stereotipa u politici je, dakle, svojevrsna tehnika ubijanja pomoću reči, govor pretnje i pritiska, to jest *teroristički* govor.

Među stereotipima proratne propagande svih triju sukobljenih strana u jugoslovenskom građanskom ratu najfrekventniji je bio onaj o neprijatelju, uveliko eksplorativan u političkom žargonu bivšeg režima, sada unekoliko izmenjenog, preciznije rečeno – proširenog sadržaja. „Neprijatelji“ su sada, „tipologizovani“ na unutrašnje i spoljašnje. Prvu grupu, kako primećuje Ivan Čolović (Čolović, 1994, 58), čine pojedinci nedovoljno artikulisanog nacionalnog osećanja, odnosno protivnici nacionalističke ideologije i politike („izdajnici“). Među spoljašnje neprijatelje svrstavani su po-

jedinci i narodi sa suprotne strane ratnog rova, kao i međunarodne institucije i njihovi predstavnici koji se suprotstavljaju proratnoj politici političke oligarhije neke od zaraćenih strana (uglavnom srpske).

Uoči ratnog konflikta u Hrvatskoj u političkom diskursu i jeziku „državnih“ medija kao produženih ruku političkih garnitura na vlasti, preovlađuju stereotipi o „ustašama“ i „četnicima“, iako su političke snage koje se samoodređuju na taj način, odnosno sebe identificuju sa pomenutim političkim grupacijama iz prošlosti, još uvek sasvim malobrojne. Tome naruku išli su režimski istoričari i njihove interpretacije novije istorije, odnosno političke pozicije dvaju naroda u njoj. U toj optici Srbi su fungirali kao hegemonisti i unitaristi, to jest „četnici“, a Hrvati kao genocidni separatisti, to jest „ustaše“. Prenošenjem rata na prostore bivše BIH i tamošnja, treća strana, stekla je zasluženu stigmu. Mudžahedinima su imenovani svi muslimanski borci, bez obzira da li su domorodci ili ratnici-gosti iz arapskih zemalja. Ne bih, međutim, iz toga izvlačila zaključak da se jezik čije su simbole nastanile utvare iz prošlosti, sam od sebe transformisao u krvavu zbilju. Politička odluka da se poravnaju računi iz prošlosti koju su u svest masa trebalo da prizovu pomenuti simboli, doneta je mnogo pre nego što su oni reaktualizovani u političkom jeziku.

Uputno je na ovom mestu prisjetiti se jednog Gada-merovog zapažanja da se govorništvo koje se služi nagonjanjem razvija iz prirodne sposobnosti za praktičnu veštinu, kakva je recimo veština političkog zavođenja masa i održanja na vlasti, sposobnosti koja može postojati bez ikakve teorijske refleksije o njenim sredstvima. Retor kao politički propagandista, dakle, ne mora znati, a najčešće i ne zna ništa ili zna vrlo malo o sredstvima kojima se služi, ali se njima uglavnom služi vrlo uspešno.

Jezik je nastavak nejezičkog delovanja drugim, jezičkim sredstvima, tvrdio je Hans Herman (Hoerman, 1977, 9) ispravno uočavajući i markirajući tu dinamičku, praktičku di-

menziju jezika o kojoj je bilo reči u ovom izlaganju, ali, čini se, u isto vreme je neopravdano apsolutizujući. Jezik, kao što znamo, ima i druge dimenzije, druge socijalne funkcije. Ono što je nesumnjivo jeste da se u ratu ta njegova dimenzija koju Kasirer (Cassirer, 1972, 276) vis-à-vis komunikacijskoj, označava kao *magijsku* a Biler (Buerer, 1934, 23) kao *apelativnu*, eksplatiše više nego ijedna druga. Pritom je važno istaći da ta konstatacija važi za sve ratove, bez izuzetka. Ono što međuetničke ili takozvane građanske ratove u tom pogledu izdvaja, jeste činjenica da je u njima mnogo teže identifikovati neprijatelja jer su to pojedinci odnosno kolektiviteti sa kojima se do juče živelo u vrlo bliskim i teško raskidivim odnosima, pa je iz tih razloga takve pojedince i kolektivite mnogo teže mobilisati na međusobni obračun. Da se to, između ostalog i veštrom upotrebom odnosno zloupotrebljeno jeziku, ipak može, i to vrlo uspešno učiniti, svedoči jugoslovenski slučaj.

Kada je reč o „jeziku mira“ koji je u naslovu našega skupa, ka njemu će se krenuti onoga trenutka kada na najvišim nivoima političkog odlučivanja bude doneta odluka o okončanju rata. Na geopolitičkim prostorima istočno od Drine to se, bar kad je reč o političkom diskursu vladajuće političke snage u Srbiji i medija pod njenim patronatom, uglavnom već i desilo. To opredeljenje za mir, doduše, već počinje da liči na onu „borbu za mir“ o kojoj govori jedan ruski vic iz doba Brežnjeva u kojem pitaju proroka da li će biti još svetskih ratova. „Ne, neće ih biti, odgovara ovaj, ali će biti takva borba za mir da se svet od toga više neće oporaviti.“ Uostalom, ne treba smetnuti s uma da se u Orwelovoj „1984“ ministarstvo rata naziva ministarstvom za mir. Deklarativna opredeljenja za mir dopiru i sa prostora bivše BIH, ali je tu reč o takozvanom „pravednom miru“ koji sve tri zaraćene strane smatraju dostižnim jedino pod uslovima apsolutnog ostvarenja sopstvenih maksimalističkih političkih zahteva, što tako shvaćen mir locira u prostore daleke i neizvesne budućnosti.

Za mene lično je značajnija od te jedna druga promena u političkom diskursu „državnih medija“ koju su sociolingvi-

sti već uočili.² Reč je o, u poslednjih nekoliko meseci gotovo redovno praktikovanoj supstituciji sintagme „bivša Jugoslavija“ sintagmom „prethodna Jugoslavija“. Nisam, međutim, sklona obrazlaganju tog sintagmatskog obrata u medijском diskursu polaganjem prava na status sukcesora druge Jugoslavije i njene imovine, ili bar ne isključivo time. Taj mogući ključ objašnjenja ovog obrata čini mi se nedovoljno ubedljivim iz tog razloga što je pravo na sukcesiju polagano još od samih početaka dezintegracije jugoslovenske države, ali je sintagma „bivša Jugoslavija“ očuvavana sve do nedavno. U traganju za ključem u kojem bi se taj obrat mogao valjano objasniti za mene nije beznačajna činjenica da on hronološki korelira sa političkim aktiviranjem i snažnim prodom u prostore političke javnosti jedne, po sopstvenom razumevanju i samoprezentaciji, stranke ultraleve orijentacije, preciznije govoreći – njene predsednice. Preformulisanje sintagme „bivša Jugoslavija“ u „prethodna Jugoslavija“ implicira postojanje političke volje pomenute političke grupacije za reintegracijom nekadašnjih jugoslovenskih prostora, ne, po svemu sudeći, iz razloga nostalгије за „prethodnom Jugoslavijom“, već zbog gorkog saznanja da se pri postojećoj konstelaciji snaga u međunarodnim odnosima, unutar još uvek otvorenih granica ove nove, treće Jugoslavije, neće moći okupiti sve ono na šta polažemo pravo. Sve to, verovatno, do neke sledeće istorijske prilike kada bi se, na taj način eventualno okupljeni narodi ponovo gurnuli u krvavi međusobni obračun sa, možda, po nas tada izvesnjim i povoljnijim ishodom.

² Uporedi: Ranko Bugarski, „Zašto kažeš mir, a misliš na rat“, *Naša Borba*, 4-5. mart 1995.

LITERATURA

- Allport, Gordon (1958), *The Nature of Prejudice*, New York, Doubleday Anchor Books, Doubleday Company
- Bueller, Karl (1934), *Sprachtheorie*, Jena, prema: Petrović, Sreten (1975), *Retorika*, Niš, Gradina
- Bugarski, Ranko (1994), *Jezik od mira ka ratu*, Beograd, Beogradski krug
- Gadamer, Hans Georg (1977) „Jezik i razumijevanje“ u: Gadamer, Hoerman, Egers, *Učenje i razumijevanje govora*, Zagreb, Studentski centar sveučilišta u Zagrebu
 - Hoerman, Hans (1977), „Čovjek-uči govoriti“, u: Gadamer, Hoerman, Egers, *Učenje i razumijevanje govora*, Zagreb, Studentski centar sveučilišta u Zagrebu
 - Kasirer, Ernest (1972), *Mit o državi*, Beograd, Nolit
 - Petrović, Sreten (1975), *Retorika*, Niš, Gradina
 - Tadić, Ljubomir (1994), „Retorika i demokratija“, u: *Filozofija i društvo*, br. V, Beograd, Institut za filozofiju i društvenu teoriju
 - Čolović, Ivan (1994), *Bordel ratnika*, Beograd, Biblioteka XX vek
 - Žunić, Dragan (1994), „Retorika čutnje“, u: *Filozofija i društvo*, br. V, Beograd, Institut za filozofiju i društvenu teoriju

Mirjana Radojičić

LANGUAGE AS AN INSTRUMENT OF POLITICS

Summary

In the opening sections of the paper the author explains how she understands the syntagms the language of peace and the language of war. The basic thesis which is elaborated throughout the text is that languages, as systems of signs with a primary social communicative function, cannot in themselves be either war-